

NGHIÊN CỨU ĐỊNH LOẠI CÁC TAXON THUỘC HỌ CÀ PHÊ (RUBIACEAE) Ở VƯỜN QUỐC GIA PHIA OẮC – PHIA ĐÉN, TỈNH CAO BẰNG

Trần Thế Bách^{1,2}, Đỗ Văn Hải^{1,2}, Bùi Hồng Quang^{1,2}, Phan Thị Lan Anh³,
Trần Văn Hải³, Bùi Thu Hà⁴, Hà Minh Tâm⁵, Sỹ Danh Thường^{6*}

¹Viện Sinh thái và Tài nguyên sinh vật - Viện Hàn lâm khoa học và Công nghệ Việt Nam,

²Học viện Khoa học và Công nghệ - Viện Hàn lâm khoa học và Công nghệ Việt Nam,

³Viện Hàn lâm khoa học và Công nghệ Việt Nam, ⁴Trường Đại học Sư phạm Hà Nội,

⁵Trường Đại học Sư phạm Hà Nội II, ⁶Trường Đại học Sư phạm – ĐH Thái Nguyên

TÓM TẮT

Lựa chọn và số hóa được 16 nhóm đặc điểm để xây dựng khóa định loại theo kiểu lưỡng phân và xây dựng bảng đặc điểm 15 chi và 35 loài thuộc họ Cà phê (Rubiaceae) ở Vườn Quốc gia Phia Oắc – Phia Đén. Số hóa các đặc điểm hình thái là nền tảng quan trọng đầu tiên cho việc ứng dụng tin học vào định loại các taxon bậc chi và loài. Ứng dụng thành công các phương pháp định loại 15 chi và 35 loài trên bằng ứng dụng khóa lưỡng phân, khóa bảng mở, phần mềm Microsoft Access, sự kết hợp 3 phần mềm Paup, TreeView và Mega5. Tính khác biệt của bài báo là đã ứng dụng phần mềm Microsoft Access để xây dựng khóa định loại và dùng để định loại. Đặc biệt, sự kết hợp 3 phần mềm Paup, TreeView và Mega5 cho phép định loại nhiều loài cùng một lúc dựa trên xây dựng cây quan hệ gần gũi có thể của các taxon.

Từ khóa: Định loại, lưỡng phân, Phia Oắc-Phia Đén, Access, Paup, TreeView, Mega.

Ngày nhận bài: 19/3/2019; Ngày hoàn thiện: 09/4/2019; Ngày duyệt đăng: 22/4/2019

STUDY ON IDENTIFICATION OF TAXA OF RUBIACEAE FAMILY IN PHIA OAC – PHIA DEN NATIONAL PARK, CAO BANG PROVINCE

Tran The Bach^{1,2}, Do Van Hai^{1,2}, Bui Hong Quang^{1,2}, Phan Thi Lan Anh³,
Tran Van Hai³, Bui Thu Ha⁴, Ha Minh Tam⁵, Sy Danh Thuong^{6*}

¹Institute of Ecology and Biological Resources – VAST,

²Graduate University of Science and Technology – VAST,

³Vietnam Academy of Science and Technology, ⁴Hanoi National University of Education,

⁵Hanoi University of Education 2, ⁶TNU - University of Education

ABSTRACT

Select and digitize 16 groups of characteristics to build a dichotomous type identification key and build a table of characteristics for 15 genera and 35 species of the Rubiaceae family in the Phia Oac – Phia Den National Park. Digitizing morphological characteristics is an important foundation for the application of informatics in identification of the genera and species.

Successful application of methods of identification for 15 genera and 35 species using dichotomous key, key using table of digitize characteristics, Microsoft Access software, combination of three softwares Paup, TreeView and Mega5.

The difference of the article is that it has applied Microsoft Access software to build a key and identify. Especially, the combination of 3 softwares Paup, TreeView and Mega5 allows to identify many species at the same time based on the tree of possible relationship of taxa.

Keywords: Identification, Dichotomous key, Phia Oac-Phia Den, Access, Paup, TreeView, Mega

Received: 19/3/2019; Revised: 09/4/2019; Approved: 22/4/2019

* Corresponding author: Tel: 0985 813099; Email: thuongsd@dhsptn.edu.vn

MỞ ĐẦU

Việc định loại thực vật dựa trên khóa lưỡng phân là đáng tin cậy và chính xác nên vẫn được sử dụng. Tuy nhiên, việc tạo ra khóa lưỡng phân không ứng dụng tin học làm cho người tạo ra nó gặp nhiều khó khăn về sử dụng đặc điểm để xây dựng khóa, dễ nhầm lẫn, mất nhiều thời gian... Mặt khác, khi tạo ra được khóa định loại, việc gặp khó khăn tiếp theo là ứng dụng nó không hiệu quả cho việc định loại trong thực tiễn. Việc ứng dụng tin học giúp việc định loại đạt hiệu quả cao hơn, nhanh hơn và chính xác. Chính vì vậy, chúng tôi đã thực hiện đề tài với mục đích ứng dụng các phương pháp truyền thống và hiện đại để định loại các taxon thuộc họ Cà phê (Rubiaceae) ở Vườn Quốc gia Phia Oắc – Phia Đén, tỉnh Cao Bằng.

PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU

Đối tượng nghiên cứu: Các loài thực vật thuộc họ Cà phê (Rubiaceae) ở VQG Phia Oắc-Phia Đén, tỉnh Cao Bằng.

Phương pháp:

Nghiên cứu thực địa theo Nguyễn Nghĩa Thìn (2007) [1]. Định tên các loài thực vật theo phương pháp hình thái so sánh [1] [2] [3] [4]. Chính lý tên theo Nguyễn Tiến Bân (chủ biên) và cs [5] và <http://www.theplantlist.org> [6]. Các mẫu tiêu bản được lưu tại phòng tiêu bản Viện Sinh thái và Tài nguyên sinh vật (HN).

Mã hóa các đặc điểm hình thái

Nhập dữ liệu vào Microsoft Access

Ứng dụng Microsoft Access để xây dựng khóa lưỡng phân.

Sau đó định loại theo các cách sau:

Định loại dựa trên khóa lưỡng phân

Dựa trên khóa lưỡng phân đã được xây dựng. Đây là phương pháp truyền thống và phổ biến.

Định loại dựa trên khóa bảng mở

Sử dụng Bảng mã hóa để định loại.

Dựa vào các đặc điểm quan sát trên mẫu làm điều kiện để tìm các taxon thỏa mãn.

- Lựa chọn đặc điểm thứ nhất có trên mẫu. Đặc điểm đó làm điều kiện để tìm kiếm. Sau khi tìm kiếm các loài thỏa mãn điều kiện đó sẽ có một “nhóm” các loài (nhóm 1). Trong “nhóm” 1, lựa chọn đặc điểm thứ hai có trên mẫu. Sau khi tìm kiếm các loài thỏa mãn điều kiện đó sẽ có một “nhóm” các loài tiếp theo (nhóm 2). Cứ thế cho đến khi “nhóm” chỉ có 1 loài.

Cách làm để tra cứu, tuy nhiên còn chưa nhanh.

Do vậy, khắc phục nhược điểm bằng ứng dụng tin học. Các đặc điểm được mã hóa nhập vào Microsoft Access.

Ứng dụng tin học

- Ứng dụng Microsoft Access để định loại: Bảng mã hóa sử dụng trong Microsoft Access sẽ nhanh hơn.

- Ứng dụng các phần mềm Paup [7] (TreeView [8], Mega5 [9] để trình bày) để dự đoán các taxon có khả năng cần định loại

KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU

Mã hóa 16 nhóm đặc điểm: 1 (Cây gỗ: 0; Cây bụi: 1; Cây thảo: 2; Leo: 3); 2 (Thân không có lông, không có gai: 0; Thân có lông hoặc có gai: 1); 3 (Lá không có cuống: 0; Lá có cuống: 1); 4 (Lá hình thuôn: 0; Lá hình bầu dục: 1; Lá hình trứng: 2); 5 (Lá không có lông: 0; Lá có lông: 1); 6 (Lá kèm không có lông: 0; Lá kèm có lông: 1); 7 (Trục cụm hoa đơn, không phân nhánh, không hình đầu: 0; Trục cụm hoa phân nhánh, dạng xim, không hình đầu: 1; Trục cụm hoa phân nhánh, chùy tụ tán: 2; Cụm hoa hình đầu: 3); 8 (Vị trí cụm hoa ở nách lá: 0; ở đỉnh: 1); 9 (Hoa mẫu 4: 0; Hoa mẫu 5: 1); 10 (Tiền khai hoa van: 0; Tiền khai hoa vặn: 1); 11 (Đài không có lông: 0; Đài có lông: 1); 12 (Tràng không có lông: 0; Tràng có lông: 1); 13 (Thùy đài ở quả không gập thành các nếp, hình bầu dục: 0; Thùy đài ở quả không gập thành các nếp, hình thuôn: 1; Thùy đài ở quả gập thành các nếp (giùn): 2); 14 (Quả không có lông: 0; Quả có lông: 1); 15 (Hạt không có cánh: 0; Hạt có cánh: 1); 16 (Một hạt: 0; Hai-Năm hạt: 1; Sáu-Tám hạt: 2; > Tám hạt: 3).

Đặc điểm các loài:

Aidia_henryi {0,1}010001101112{0,1}03
 Aidia_oxiodonta
 001{0,2}00111{0,1}112?03
 Catunaregam_spinosa
 0{0,1}11110111?12{0,1}03
 Duperrea_pavettifolia 01121111???02001
 Gardenia_stenophylla
 0110?10{0,1}101?1000
 Haldina_cordifolia 0?1{0,2}113010010112
 Hedyotis_auricularia 21{0,1}0113001010002
 Hedyotis_biflora 3010002{0,1}010{0,1}0003
 Hedyotis_capitellata 301200310101000?
 Hedyotis_corymbosa 3000{0,1}?2101010003
 Hedyotis_crassifolia
 {2,3}012002{0,1}01010003
 Hedyotis_diffusa 300001{0,2}001010003
 Hedyotis_scandens
 3010002{0,1}010{0,1}0003
 Hedyotis_verticillata 30101{0,1}2001010003
 Ixora_coccinea 1001002100101001
 Ixora_henryi 101{0,1}00210?101001
 Lasianthus_chinensis 11?1012011111001
 Lasianthus_formosensis 1012001011111001
 Lasianthus_hispidulus 1?101110?1111101
 Lasianthus_japonicus
 11101{0,1}10{0,1}1111001
 Lasianthus_trichophlebus 1110111001111001
 Luculia_pinceana 10110?11???00003
 Morinda_citrifolia 0,101{1,2}003010011000
 Morinda_umbellata
 3?1{1,0}{0,1}{1,0}310{0,1}011001
 Mussaenda_cambodiana
 31?{1,0}1?11010?2103
 Mussaenda_glabra {1,3}110001111002003
 Mussaenda_pubescens
 01?0{0,1}?1111012003
 Mycetia_balansae 101000111?0?2011
 Paederia_foetida 30?00?1{0,1}11011001

Paederia_scandens
 3010{0,1}02{0,1}1{0,1}111011
 Psychotria_asiatica 00100?211?0?1000
 Psychotria_sarmentosa 30?0002110011000
 Psychotria_silvestris 001011111?001103
 Wendlandia_glabrata 0010?02110?{0,1}0003
 Wendlandia_paniculata
 011{1,0}112111?00003

Đặc điểm các chi:

Aidia
 {0,1}01{0,2}0011{0,1}{0,1}112{0,1}03
 Catunaregam 0{0,1}11110111?12{0,1}03
 Duperrea 01121111???02001
 Gardenia 0110?10{0,1}101?1000
 Haldina 0?1{0,2}113010010112
 Hedyotis
 {0,2,3}{0,1}{0,1}{0,2}{0,1}{0,1}{2,3}{0,1}
 010{0,1}000?
 Ixora {0,1}0{0,1}{0,1}00210?101001
 Lasianthus
 1{0,1}?{0,1,2}{0,1}{0,1}{1,2}0{0,1}1111{0,
 ,1}01
 Luculia 00110?11???00003
 Morinda
 {0,3}?1{0,1,2}{0,1}{0,1}3{0,1}{0,1}{0,1}0
 1100{0,1}
 Mussaenda
 {0,3}1?{0,1}{0,1}?11{0,1}10{0,1}2{0,1}03
 Mycetia 101000111?0?2011
 Paederia
 30?0{0,1}?{1,2}{0,1}1{0,1}{0,1}110{0,1}1
 Psychotria
 {0,3}0?0{0,1}{0,1}{1,2}11?0{0,1}1{0,1}0{0,3}
 Wendlandia
 0{0,1}1{0,1}?{0,1}211{0,1}?{0,1}0003
KHÓA ĐỊNH LOẠI CÁC CHI CỦA HỌ CÀ PHÊ (RUBIACEAE) Ở VƯỜN QUỐC GIA PHIA OẮC – PHIA ĐÉN, TỈNH CAO BẰNG
 1A. Thùy đài ở quả gập thành các nếp (giứn)
 2A. Trục cụm hoa đơn, không phân nhánh, không hình đầu ..... **Catunaregam**

2B. Trục cụm hoa không như trên (Không phải trục cụm hoa đơn)

3A. Hạt có cánh.....**Mycetia**

3B. Hạt không có cánh

4A. 2-5 hạt .....**Duperrea**

4B. Hạt khác 2-5 hạt

5A. Tiền khai hoa vặn .....**Aidia**

5B. Tiền khai hoa van.....**Mussaenda**

1B. Thùy đài ở quả không gập thành các nếp (giún)

6A. Thùy đài ở quả không gập thành các nếp, hình bầu dục

7A. Hạt có cánh .....**Haldina**

7B. Hạt không có cánh

8A. Trục cụm hoa phân nhánh, dạng xim, không hình đầu .....**Luculia**

8B. Trục cụm hoa không như trên

9A. Hoa mẫu 5.....**Wendlandia**

9B. Hoa mẫu 4.....**Hedyotis**

6B. Thùy đài ở quả không gập thành các nếp, hình thuôn

10A. Cụm hoa hình đầu .....**Morinda**

10B. Cụm hoa không hình đầu

11A. Trục cụm hoa đơn, không phân nhánh, không hình đầu .....**Gardenia**

11B. Trục cụm hoa phân nhánh, dạng xim, không hình đầu hoặc Trục cụm hoa phân nhánh, chùm tụ tán

12A. Quả có 2-5 hạt

13A. Dây leo .....**Paederia**

13B. Không phải dây leo

14A. Cụm hoa ở đỉnh .....**Ixora**

14B. Cụm hoa ở nách lá .....**Lasianthus**

12B. Không phải quả có 2-5 hạt (1 hạt hoặc >8 hạt) .....**Psychotria**

KHÓA ĐỊNH LOẠI CÁC LOÀI

AIDIA LOUR. -GĂNG

1A. Hoa mẫu 4.....*Aidia henryi*

1B. Hoa mẫu 5

.....*Aidia oxyodonta*

CATUNAREGAM WOLF - GĂNG TRÂU

1 loài *Catunaregam spinosa*

DUPERREA PIERRE EX PIT. - CÒ MỘT

1 loài *Duperrea pavettifolia*

GARDENIA J. ELLIS - DÀNH DÀNH

1 loài *Gardenia stenophylla*

HALDINA RIDSDALE -GÁO TRÒN

1 loài *Haldina cordifolia*

HEDYOTIS L. -DẠ CẨM

1A. Thân có lông .....*Hedyotis auricularia*

1B. Thân không có lông

2A. Cụm hoa hình đầu .....*Hedyotis capitellata*

2B. Không phải cụm hoa hình đầu

3A. Lá không có cuống

4A. Cụm hoa ở đỉnh .....*Hedyotis corymbosa*

4B. Cụm hoa ở nách lá .....*Hedyotis diffusa*

3B. Lá có cuống

5A. Lá hình trứng ..*Hedyotis crassifolia*

5B. Lá không hình trứng

6A. Lá có lông ....*Hedyotis verticillata*

6B. Lá không có lông

7A. Trục cụm hoa có lông .....*Hedyotis scandens*

7B. Trục cụm hoa không có lông .....*Hedyotis biflora*

IXORA L. -ĐƠN

1A. Không có cuống lá.....*Ixora coccinea*

1B. Có cuống lá .....*Ixora henryi*

LASIANTHUS JACK -XÚ HƯƠNG

1A. Quả có lông....*Lasianthus hispidulus*

1B. Quả không có lông

2A. Lá không có lông

3A. Thân không có lông .....*Lasianthus formosensis*

- 3B. Thân có lông ...*Lasianthus chinensis*
 2B. Lá có lông
 4A. Có lá bắc .....*Lasianthus japonicus*
 4B. Không có lá bắc
 .....*Lasianthus trichophlebus*

LUCULIA SWEET -HÙNG ĐÊ MÙ

1 loài *Luculia pinceana*

MORINDA L. -NHÀU

- 1A. Cây gỗ hoặc cây bụi
 .....*Morinda citrifolia*
 1B. Cây leo .....*Morinda umbellata*

MUSSAENDA L. -BƯỞM (BẠC)

- 1A. Cây leo .....*Mussaenda cambodiana*
 1B. Cây không leo
 2A. Tràng không có lông
 .....*Mussaenda glabra*
 2B. Tràng có lông ..*Mussaenda pubescens*

MYCETIA REINW. -LÁU CÒ

1 loài *Mycetia balansae*

PAEDERIA L. -RAU MỠ

- 1A. Trục cụm hoa phân nhánh, chùm tụ tán;
 Tiền khai hoa vụn; Hạt có cánh
 .....*Paederia scandens*

- 1B. Trục cụm hoa phân nhánh, dạng xim,
 không hình đầu; Tiền khai hoa van; Hạt
 không có cánh .....*Paederia foetida*

PSYCHOTRIA L. -LÁU

- 1A. Cây leo .....*Psychotria sarmentosa*
 1B. Cây không leo
 2A. Lá không có lông
 .....*Psychotria asiatica*
 2B. Lá có lông .....*Psychotria silvestris*

WENDLANDIA BARTL. EX DC. -HOẮC QUANG

- 1A. Thân không có lông
 .....*Wendlandia glabrata*
 1B. Thân có lông
 .....*Wendlandia paniculata*

ĐỊNH LOẠI BẰNG ỨNG DỤNG TIN HỌC**ĐỊNH LOẠI CHI**

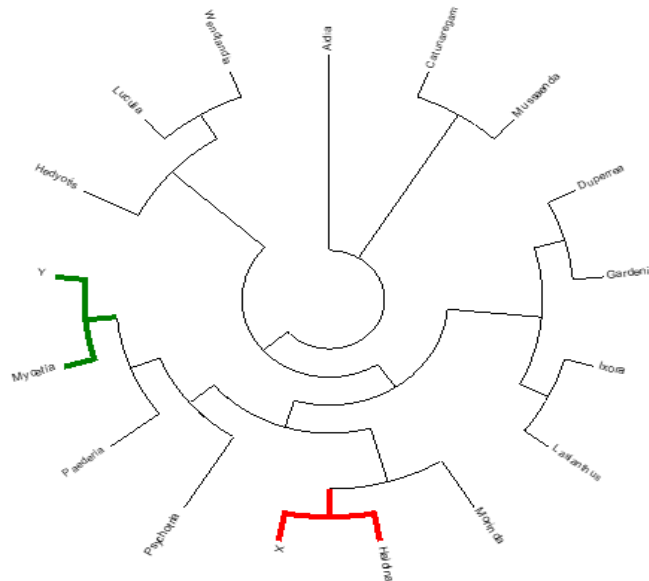
Ví dụ 2 chi cần định loại là X, Y có đặc điểm

X 0?1{0,2}113010010112

Y 101000111?0?2011

Dữ liệu đặc điểm được nhập vào phần mềm Paup

Kết quả sau khi chạy bằng phần mềm Paup được trình bày bằng TreeView và Mega 5. (hình 1).

Hình 1. Cây quan hệ gần gũi giữa các chi và 2 chi X, Y ở VQG Phia Oắc-Phia Đén, Cao Bằng
 Như vậy: X có thể là *Haldina*, Y có thể là *Mycetia*

Sinauer. Associates, Sunderland, Massachusetts. (PAUP* version 4.0 b10 computer program), 1998.

[8]. R. D. M. Page, "TREEVIEW: An application to display phylogenetic trees on personal computers", *Computer Applications in the Biosciences*, 12, pp. 357-358, 1996.

[9]. K. Tamura, D. Peterson, N. Peterson, G. Stecher, M. Nei, and S. Kumar, *MEGA5: Molecular Evolutionary Genetics Analysis using Maximum Likelihood, Evolutionary Distance, and Maximum Parsimony Methods*, Molecular Biology and Evolution (Computer program), 2011.

